

Antagonistin äänellä

Hän-pronominin käyttö valituskertomuksessa

KATRI PRIIKI

1 Johdanto

Puhutun suomen kolmannen persoonan henkilöviitteisistä pronomineista *se* ja *hän* on kirjoitettu paljon. Niiden vaihtelua on selitetty puhetilanteen muodollisuudella, puhujien iällä ja murretaustalla sekä lausuman sävyllä ja suhtautumisella puheenalaiseen (Lappalainen 2010b; Siitonen 2008). Tässä artikkelissa esitän *hän*-pronominille kerronnassa erityistehtävän, joka kytkeytyy pronominin logoforiseen funktioon. Puhutussa vapaamuotoisessa suomessa *hän*-pronominin tavallinen käyttökonteksti on logoforinen asema, jolloin referoidussa lausumassa sijaitseva *hän* viittaa edellä johtolauseessa mainittuun puhujaan (ISK 2004: § 1469): *se sano että hänelle voi soittaa*. Osoitan, että tästä tehtävästä *hän* leviää liittimeksi eli elementiksi, joka ilmaisee siirtymää kerronnan maailman ja puhetilanteen välillä (termistä ks. Goffman 1974: 211, 521–522; suomennos Hakulinen 1990). Esitän, että *hän*-liitin esiintyy valituskertomuksissa ja että tämä ilmiö heijastuu kielenkäyttäjien käsityksissä *hän*-pronominista kielteisen sävyn ilmaisimena.

Aikaisemman tutkimuksen perusteella *hän*-pronominia käyttävät vanhemmat ihmiset nuoria enemmän. Sitä käytetään asiakaspalvelutilanteissa ja tuttujenkin kanssa, jos tilanne muistuttaa haastattelua. (Lappalainen 2010b.) Myös alueellisia eroja on: vanhastaan *hän*-pronominia on arkikielessä käytetty eniten lounais- ja kaakkoismurteissa (Siitonen 2008: 88–91; Vilppula 1989: 389), kun taas nykypuhujista sydänhämäläiset ja peräpohjalaiset eivät käytä sitä edes asiakaspalvelutilanteissa (Lappalainen 2010b: 5–6). Tämän tutkimuksen aineistona oleva nauhoitus on peräisin vanhastaan *hän*-pronominia kohtalaisen paljon käyttävältä murrealueelta, lounaisten välimurteiden alueelta Kaakkois-Satakunnasta. Nykykielessä tälläkin alueella etenkin nuoret käyttävät pääosin *se*-pronominia puhuessaan tutuista, poissa puhetilanteesta olevista henkilöistä (Kurki ym. 2011; Priiki 2011).

Satakuntalaisuus puheessa -hankkeessa on kerätty ja tutkittu Satakunnan nykypuhekieltä Turun yliopistossa vuodesta 2007 alkaen (ks. Kurki & Siitonen 2009). Nyt tarkasteltava keskustelu on hankkeen aineiston Harjavallan, Kokemäen ja Huittisten nau-

hoitusten¹ joukossa poikkeava. Noin tunnin ja vartin mittaisessa nauhoituksessa nuoren naisen puheessa esiintyy 56 poissa puhetilanteesta olevaan henkilöön viittaavaa, ei-logoforista *hän*-pronominia ja 144 *se*-pronominia. Viittauksista 28 prosenttia on siis *hän*-pronomineja, kun taas saman seudun muilla nuorilla aineistossa vertailukelpoisia *hän*-viittauksia on keskimäärin vain kolme prosenttia.² Nauhoitustilanne, keskusteluseura tai puheenaihe eivät selitä ilmiötä, sillä keskustelu ei ole lainkaan haastattelumainen, sen nauhoittaa puhujan läheinen ystävä ja puheenaiheena ovat arkiset kokemukset.

Nauhoitetut keskustelijat ovat kaksi vähän alle 30-vuotiasta pieneltä kaakkois-satakuntalaiselta paikkakunnalta kotoisin olevaa naista. Nauhoittaja, josta käytän jatkossa pseudonyymiä Nella, on kotiseudultaan muutaman vuoden poissa asunut yliopisto-opiskelija. Toinen puhuja on hänen ystävänsä, josta tässä artikkelissa käytetään pseudonyymiä Iina. Iina, joka asuu edelleen synnyinkunnassaan ja jonka kotona nauhoitus on tehty, on äänessä suurimman osan ajasta kertojana³. Hän kuvailee elämää entisen poikaystävänsä kanssa, josta käytän jatkossa pseudonyymiä Valteri. Tässä artikkelissa ehdotan nauhoituksen runsaille *hän*-esiintymille selitykseksi nauhoitetun kerronnan erityislaatua: sitä leimaa valittaminen. Valituskertomus on kerronnan alalaji, jolle on ominaista, että kertoja kokee tulleensa kaltoin kohdelluksi, kertomuksen vastaanottajalla ei ole osaa kerrottuihin tapahtumiin ja että valituksen kohde, ikävän tapahtumaketjun aiheuttaja, ei ole paikalla kerrontatilanteessa (ks. esim. Haakana 2005: 115; Günthner 1997: 183; Selting 2010: 232).

Tarkastelen näitä valituksessa esiintyviä *hän*-pronomineja vuorovaikutussosiolingvivistisestä näkökulmasta. Päähuomio on vuorovaikutuksessa, mutta puhujien sekä tarkasteltavan kertomuksen päähenkilön taustatiedot otetaan huomioon (ks. Lappalainen 2001). Tutkimuskysymykset ovat kvalitatiivisia: pohdin, millaisia tehtäviä *hän*-pronominin esiintymät palvelevat valituskertomuksessa ja miten nämä funktiot suhteutuvat muihin *hän*-pronominin tehtäviin, kuten logoforisuuteen, sekä aiemmin valituskertomuksista tehtyihin havaintoihin, kuten referoinnin ja erityisesti suoran esityksen ja poikkeavan prosodian runsaaseen käyttöön (ks. Günthner 1997, 1999; Haakana 2005). Suorassa esityksessä referoitavaa katkelmaa ei mukauteta kerrontatilanteeseen – esimerkiksi ensimmäistä persoonaa ei muuteta logoforiseksi *hän*-pronominiksi vaan se säilyy ensimmäisenä persoonana. Epäsuorassa esityksessä deiktiset elementit ja aikamuodot integroituvat kerrontaan, ja sekaesityksissä on sekä suoran että epäsuoran esityksen piirteitä. (ISK 2004: § 1459–1475.)

Vuorovaikutuksen ohella tutkimuksen näkökulma kytkeytyy sosiolingvistiikan aloista kansanlingvistiikkaan: nauhoitetusta puheesta tehdyille havainnoille etsitään tukea kielenkäyttäjiltä pienimuotoisella, suuntaa-antavalla lomakekyselyllä⁴ kerätyistä käsityksistä *hän*-pronominin käyttöyhteyksistä. Osin verkossa sosiaalisen median kautta, osin paperilomakkeilla Satakuntalaisuus puheessa -hankkeen nauhoitus-

1. Näiltä paikkakunnilta oli helmikuuhun 2011 mennessä nauhoitettu noin 21 tuntia puhetta: arki-keskusteluja ja puolistrukturoituja haastatteluja (Priiki 2011).

2. Tarkasteltuja viittauksia on yhteensä 1 337.

3. Vain yksi aktiivinen kertoja on eräs prototyypin narratiivin tunnusmerkki (Ochs & Capps 2001).

4. Kysymykset ja lisätietoja vastaajista ks. Priiki 2011, liitteet.

ten informanteilta ja heidän verkostoistaan vuonna 2011 kerätty kysely on osa aikaisempaa, suppeampaa tutkimusta (Priiki 2011). Sen vastaajina oli 27 eri-ikäistä satakuntalaista sekä 12 henkilön verrokkiryhmä eri puolilta Suomea.⁵ Kyselyssä ei erikseen kysytty valituskertomusten *hän*-pronomineista, mutta esimerkiksi kohdassa ”Miten puhut ihmisestä, josta et pidä?” esiintyy useilla vastaajilla sellaisia luonnehdintoja kuin ”ironinen *hän*” tai ”pilkkasävyinen, painollinen *hän*”. Kyselyn suppeudesta huolimatta se soveltuu heijastamaan puhujien käsityksiä *hän*-pronominin käytöstä negatiivisissa yhteyksissä puheesta tehtyjen havaintojen vertailukohtana.

Aluksi luvuissa 2–4 valotan tutkimuksen taustaa. Varsinainen tämän tutkimuksen aineiston analyysi alkaa luvusta 5, jossa käsittelen *hän*-pronominia referoivissa konteksteissa. Luvussa 6 esitän, että *hän*-pronomini toimii niin kutsuttuna liittimenä erottamassa kertomuksen maailmaa puhetilanteen todellisuudesta. Luvussa 7 puolestaan käsittelen *hän*-pronominin yhteyttä ironiseen kaiuttamiseen, ja luvussa 8 esitelen keskustelukatkelmia, joissa *hän* vaikuttaa leimautuneen valituskertomuksen pahantekijää, antagonistia merkitseväksi pronominiksi. Lopuksi kokoaan havainnot luvussa 9.

2 Tutkimuksen tausta ja metodit

Kaikissa suomen murteissa pronomini *hän* on vanhastaan esiintynyt kahdessa erityistehtävässä. Edellä mainitun logoforisuuden lisäksi toinen laajalevikkinen tehtävä on ilmaista yhdentekevyyttä ja vähättelyä, kuten kiteytyneissä sanonnoissa *hällä väliä ja tiedä häntä*, joissa ei-inhimilliset referentit ovat tavallisia (Vilppula 1989: 389–390). Vähättelyfunktio on Laitisen (2005: 96) mukaan kehittynyt logoforisesta merkityksestä siten, että *hän*-pronominin käyttö on levinnyt referointitilanteista yleisemmin kuulopuheen ilmaisemiseen, jolloin siihen on alettu yhdistää myös epätietoisuuden ja yhdentekevyyden sävyjä. Vähättelystä ja yhdentekevyydestä on lyhyt siirtymä muihin *hän*-pronominiin liitettyihin negatiivisiin sävyihin, ivaan ja pilkkaan (ks. Hakulinen & Laitinen 2008: 176, alaviite 17; Siitonen 2008: 104).

Maan lounaisosissa *hän*-pronominia kuulee arkipuheessa nykykielessäkin useammin kuin vaikkapa pääkaupunkiseudulla (Priiki 2011; Siitonen 2008). Helsingiläisopiskelijat arvelevat, että pääkaupunkiseudun nuorten puhekieleen *hän* kuuluisi ainoastaan referoinneissa ja niissäkin vain ironisissa konteksteissa (Hakulinen & Laitinen 2008: 176, alaviite 17). Lounaimurteissa ja lounaisissa välimurteissa *hän*-pronominia käytetään arkikielessä varsinaisen referoinnin lisäksi muissa eläytyvissä ja tulkitsevissa konteksteissa, viittaamassa läsnä olevaan henkilöön (Priiki 2011, 2012) tai tuomassa puheeseen positiivisia sävyjä: sympatiaa, läheisyyttä ja kohteliaisuutta (Siitonen 2008). Ainakin nuorten kielessä lounaisessa välimurteessa on mahdollinen myös referointiin ja kaiuttamiseen kytkeytyvä käyttötapo, jota kielenkäyttäjät kuvaavat *hän*-pronominin ironiseksi käytöksi.

5. Vastajat painottuvat kuitenkin nuoriin aikuisiin: 18 satakuntalaisista ja 8 verrokkiryhmän vastaajaa olivat vastaushetkellä alle 30-vuotiaita. Nuorin vastaaja oli 21-vuotias, vanhin 81.

Teoriataustana tässä tutkimuksessa on useita näkökulmia yhdistävä vuorovaikutussosiolingvistiikka. Vuorovaikutussosiolingvistiikka rakentuu etnometodologisesta keskusteluanalyysistä ja funktionaalisesta kieliopista vaikutteita saaneen vuorovaikutuslingvistiikan pohjalle siten, että sosiolingvistisen tutkimuksen perinteisen kohteen, alueellisesti tai sosiaalisesti rajatun kielimuodon, tarkasteluun käytetään vuorovaikutuksen tutkimuksen menetelmiä (Bockgård & Nilsson 2011: 7). Taustalla on käsitys kielen rakenteista kontekstiin mukautuvina ja merkityksistä keskustelijoiden yhdessä rakentamina (ks. esim. Couper-Kuhlen & Selting 2001), mutta näkökulma ottaa huomioon myös alueelliset ja sosiaaliset taustamuuttujat. Tässä artikkelissa etenkin kielellisen ironian tulkinnassa on painotettu ironialle olennaista viestin ja kontekstin inkoherenssia (ks. luku 3) enemmän kuin vastaanottajan reaktiota.

Käytän analyysin apuna osallistumiskehikon käsitettä. Sen esitti ensimmäisenä Erving Goffman (1974; termien suomennokset Seppänen 1997). Goffmanin (1981: 129, 133) mukaan puhetilanne on usein monimutkaisempi ja koostuu useammista osallistujista kuin tutkimuksen kohteena siihen asti olleissa kahdenkeskisissä kasvokkai-keskusteluissa. Tämä vaihteleva osallistujien joukko, jolla on erilaisia suhteita puheena olevaan asiaan, sisältää erilaiset kuulijan, kuuntelijan ja vastaanottajan roolit (mts. 135–137). Myöhemmin osallistumiskehikko käsitteenä on laajennettu kattamaan myös puhujan erilaiset roolit (Seppänen 1997: 158). Puhuja ei nimittäin aina välitä omia ajatuksiaan, vaan esimerkiksi referoitaessa toisen henkilön sanomisia lausuman tekijä on referoitava henkilö ja äänessäolija toimii vain esittäjänä. Lausuman tekijän vaihtuessa puhujan rooli osallistujana muuttuu eli tapahtuu asennonvaihdos. (Goffman 1981: 144–146, 151.)

3 Kielellinen ironia

Ironiaa on määritelty ja selitetty useiden teorioiden avulla. Klassinen määritelmä on, että ironiseksi käsitetään sellainen lausuma, jossa tavoitteena on välittää muuta tai jopa aivan päinvastaista kuin lausuman sananmukainen merkitys. Esimerkiksi ilkeys ilmaistaan peitettyinä ylenpalttiseen, tilanteessa liialliseen kohteliaisuuteen tai kohteliaisuus verhotaan vähätteleviin sanamuotoihin, kun halutaan välttää herkistelyä. (Jorgensen, Miller & Sperber 1984: 112; Muikku-Werner 2012: 15–18.) Suurin osa ironiasta kätkee myönteiseen muotoiluun kielteisen sanoman eikä toisin päin (Clark & Gerrig 1984: 122). Rahtu (2005: 287, 2006: 46–48) korostaa, että ironiassa olennaista on, että jokin moniäänisen muotoilun äänistä on aina sävyiltään kielteinen, vaikka ironiaa käytettäisiin leikkillisesti ja vastaanottajat tulkitsisivat sen hauskaksi.

Rahdun kielellisen ironian määritelmä koostuu kielteisen tason lisäksi siitä, että ironinen viesti on muotoiltu intentionaalisesti ja kohdistuvaksi tiettyyn kohteeseen tai uhriin. Ollakseen ironinen ilmauksen tulee olla tarkoituksella monitulkintainen. Suorasta pilkasta ironian erottaa se, että jokin viestin komponenteista on kätkeyty. Vastaanottajalle tarjotaan vihjeitä, joiden avulla hänen on mahdollista päätellä, että myönteisen pinnan alla onkin kielteinen viesti tai että puhuja ei puhukaan omalla ää-

nellään vaan teeskentelee. (Rahtu 2005: 287, 2006: 45–47.) Ironiaa onkin aiemmin kuvattu muun muassa juuri teeskentelyksi (Clark & Gerrig 1984: 121) tai kaiuttamiseksi (Jorgensen, Miller & Sperber 1984; Sperber & Wilson 1986: 239–240).

Kaiuttaessaan aiemmin sanottua tai vaikkapa yleisesti tunnettua mielipidettä puhuja ei puhu omalla suullaan ja pelkän lainaamisen lisäksi hän myös ilmaisee halveksuntaa tai erimielisyyttä kaiutettua lausumaa kohtaan tai asettaa sen alkuperäisen tuottajan naurunalaiseksi. Ironisella lausumalla ajatellaan olevan kahdenlaisia mahdollisia vastaanottajia: ironisen viestin ymmärättäviä sisäpiiriläisiä ja sen ohittavia ulkopuolisia. Jotta ironia tulee ymmärretyksi, täytyy puhujalla ja kuulijalla olla riittävästi yhteistä taustatietoa tai kontekstista löytyä tarpeeksi vihjeitä ironiasta. Ironia koetaan hauskaksi siksi, että vastaanottaja saa mielihyvää siitä, että ymmärtäessään ironian hän kuuluu sisäpiiriin – muut mahdolliset kuulijat ovat ulkopuolisia, jotka ottavat teeskentelevän puhujan sanat tosissaan. (Clark & Gerrig 1984; ks. myös Rahtu 1991.) Esimerkiksi ironisen lehtiartikkelin lukijakunta voi palautteissaan jakautua kahtia niihin, jotka huomaavat ironian, ja niihin, jotka tarttuvat kirjaimelliseen merkitykseen (Rahtu 2005).

Rahdun (2005: 294, 2006: 30) mukaan olennaista ironisen tulkinnan muodostumisessa on näennäinen inkoherenssi, jonkinlainen ristiriita viestin osan ja ympäröivän kontekstin välillä. Ironinen jakso voi olla pituudeltaan vain yksi sana, joka sävyttää lausumaa, tai peräti kokonainen, ironisen tulkinnan saava teksti (Rahtu 2006: 32). Ironian tulkintavihjeenä voi toimia esimerkiksi äänen muuntaminen (Clark & Gerrig 1984: 122) tai kvasirakenne, esimerkiksi *tekevinään* (Salminen 2000: 122). Tässä artikkelissa esitettävien havaintojen perusteella tulkintavihjeenä saattaa toimia myös pronomini *hän*, jota kielenkäyttäjät kertovat käytettävän ironisesti, ivallisesti tai sarkastisesti ja joka keskustelussa toimii kaiutuksen merkinä (ks. luku 7).

Kuten johdannossa totesin, negatiivissävyyisen *hän*-pronominin juuret ovat sen käytössä vähättelyn ilmaisemiseen (Laitinen 2005: 96), mutta nähdäkseni nykypuhokielessä osa kielenkäyttäjien siihen liittämästä kielteisestä sävystä syntyy ironian kautta. Ironisen tulkinnan taustalla on pronominin kuuluminen normitettuun yleiskieleen ja esimerkiksi kohteliaisiin asiakaspalvelutilanteisiin. Standardivariantteja on todettu käytettävän suomessa yleisemminkin humoristisessa tyyliässä, jolloin assosiaatio vitsailuun syntyy hyperkorrektiuden kautta (Lappalainen 2004: 304–305). Jos *hän*-pronomini ajatellaan kohteliaaksi, referenttiä kunnioittavaksi muodoksi, sen käyttö kielteisiksi tarkoitetuissa lausumissa voi näyttäytyä ironisena. Pilkallinen ”hänittely” on siis kytköksissä täysin päinvastaiseen ilmiöön, kohteliaaseen *hän*-pronominin käyttöön, sillä konventionaalistuneet kohteliaisuuden ilmaukset voidaan tulkita sarkastisesti, jos ne ovat kontekstissaan liioiteltuja (Brown & Levinson 1987: 212, 248; ks. myös Rahtu 2006: 54–55).

Sekä tämän tutkimuksen aineistona olevassa että aiemmin tehdyssä kyselyssä nuoret vastaajat mieltävät *hän*-pronominin kuuluvan pääasiassa muodolliseen kieleen tai viittaavan vanhoihin, etäisiin ja kunnioitettaviin henkilöihin (ks. Siitonen 2008: 104; Priiki 2011: 75–76), ja näin pronominia usein puheessa käytetäänkin (Kurki ym. 2011; Lappalainen 2010a: 290–295; Vilppula 1989). Jos pronominilla viitataan samanikäiseen ja läheiseen ystävään tai perheenjäseneseen, kuten tämän artikke-

lin aineiston puhuja entiseen avopuolisoonsa, valittu pronomini on ristiriidassa kontekstinsa kanssa, jolloin tulkinta voi olla ironinen. Toisaalta *hän*-pronominia käytetään sen logoforisen funktion myötä referoivissa ja kaiuttavissa konteksteissa, mikä vaikuttanee siihen, että pronominiin yhdistetään negatiivisessa kertomuksessa ironian sävyjä. Referoinnin erityispiirteet ja *hän*-pronominin logoforinen funktio eivät puhujilta kerättyjen kommenttien perusteella vaikuta olevan kielenkäyttäjille tiedostettuja, kun taas henkilöviitteisten pronominiin vaihtelu normitetun yleiskielen ja normittamattoman puhekielen välillä on vastaajille tuttu ilmiö (ks. myös Priiki 2011: 57).

4 Valittaminen

Valituskertomus eroaa juorusta siten, että valittaminen on aina sävyllään kielteistä ja puhujalle sikäli omakohtaista, että valituksen kohde, poissa kerrontatilanteesta oleva henkilö, on toiminnallaan aiheuttanut mielipahaa nimenomaan valittajalle. Toisin kuin juorun kuulijan, valituskertomuksen vastaanottajan ei välttämättä tarvitse tuntea valituksen kohdetta. Tämän tutkimuksen tarkastelun kohteena olevan valituksen pahantekijä kuitenkin on myös vastaanottajalle tuttu, tosin ei niin läheinen kuin valittajalle. Paikoitellen keskustelussa juorun ja valituskertomuksen raja onkin epäselvä, ja jos nauhoitusta pidetään pienten kertomusten sikermänä, osa niistä voitaisiin Koskisen (2000: 38–42) luettelemien juorun tuntomerkkien perusteella luokitella myös juoruiksi. Hetkittäin keskustelu taas lähenee huoltenkerrontaa (ks. esim. Jefferson 1988), jolloin keskiöön nousevat kertojan omat tuntemukset.

Tässä tutkimuksessa keskityn keskustelun niihin jaksoihin, joissa jätetyksi tullut Iina kuvailee entisen seurustelukumppaninsa toimintaa. Nämä jaksot ovat pääosin tyypillisiä valituskertomuksia, joiden piirteet käyvät yksiin Haakanan (2005: 114–115, loppuviite 1) havaintojen kanssa. Kuten Haakanalla myös tässä tarkastellussa aineistossa kerrontajaksot ovat pitkiä ja polveilevia ja sisältävät runsaasti referointia. Aiempien havaintojen mukaan erikielisillekin valituskertomuksille yhteistä, tyypillistä referointia on erityisesti suoran esityksen käyttö ja kohosteinen prosodia (Drew 1998; Günthner 1997; Selting 2010). Referoinnin avulla dramatisointi toki on tyypillistä arki-keskustelun kertomuksille yleensäkin (Günthner 2008): arkisissa kertomuksissa on todettu esiintyvän sangen vähän varsinaisia kertovia lauseita (Kajanne 1996: 208), jotka taas Labovin (1972) haastatteluaineistosta tehtyjen päätelmien perusteella ovat kerronan ydinainesta.

Kuten edellä totesin, tarkasteltavassa valituskertomuksessa tämän tutkimuksen kannalta huomionarvoista on, että Iina tuottaa nauhoituksen aikana runsaasti *hän*-pronomineja (28 % pronominiiviittauksista, muilla nuorilla 3 %; Priiki 2011: 46, 85). Nähdäkseni *hän*-pronominiin suosiminen on kytköksissä nimenomaan valittamiseen, referointiin ja kertomuksen dramatisointiin ääniä käyttäen eikä esimerkiksi liinan idiolektiin. Nauhoituksessa hän nimittäin käyttää muista henkilöistä kuin valituksen antagonistista Valtterista systemaattisesti pronominia *se*, ellei pronomini ole selvästi logoforisessa asemassa sanojen tai ajatusten referoinnissa. Esimerkissä 1 keskustellaan Ii-

nan ja Nellan yhteisestä tuttavasta Tiinusta⁶, johon nimen jälkeen viitataan ainoastaan pronomininilla *se* (r. 2–4, 9).

(1) [Sapu-148]

01 I: =joo. (2.6) niinku (.) Tiinu (1.9) mää=m muistam
02 miks< (2.3) se on nyt terveydehoitaja ni sit se
03 niinku .hh (0.8) saik se sit toi ninku t- se
04 luk(i)=ittes työterveyrehoitajaks nii eihä senkä
05 tarvinnum mihinkä >muuttaak< ku kävi (.) joskus
06 ja jouluna- Raumalla- (.) viiko- lauvantaij ja
07 sunnuntai kouluA.
08 N: joo. missä onk se tääl kokemäel töis (nytte).
09 I: eei se o Huittisis.

Lomakekyselyn vastauksissa esiintyy mainintoja, että puhujien ironisiksi mieltämät *hän*-pronominit eroavat pronominin muusta käytöstä siten, että ne tuotetaan ivallisella äänensävyllä, painottaen tai venytellen (Priiki 2011: 86) – siis valituskertomukselle tyyppillisellä kohosteisella prosodialla. *hän*-pronominiin ja valittamisen yhteyden vahvistamiseksi olen käynyt läpi myös osan Haakanan (2005) valituskertomusaineistosta⁷, ja voin todeta, että Iinan ja Nellan keskustelusta havaitsemani ilmiöt ovat tyyppillisiä valituksille yleisemminkin. Tässä artikkelissa esiteltävät *hän*-pronominin käyttötavat eivät siis rajoitu vain kaakkoiseen Satakuntaan. Kyselyvastaustenkin perusteella ironisiksi luonnehdittujen *hän*-pronominiin käyttö saattaa olla lounaismurteissa ja lounaisissa välimurteissa hieman harvinaisempaa kuin muissa suomen murteissa. Kun artikkelin tuloksia peilataan helsinkiläisopiskelijoiden käsitykseen ironisista ja referoivista *hän*-pronomineista (Hakulinen & Laitinen 2008: 176, alaviite 17), on mahdollista arvella käyttötavan kuuluvan nuorten kieleen yleisemminkin.

Valituskertomusten tutkimista hankaloittaa nauhurin vaikutus: juoruja tutkineen Koskisen (2000: 23) mukaan nauhoittamista luotettavampi negatiivissävyisen puheen tutkimusmenetelmä olisi osallistuva havainnointi (ks. Suojanen 1996), joka kuitenkin vaatii paljon aikaa ja sopivia tilaisuuksia riittävän laajan aineiston keruuseen. Tämän artikkelin aineistona olevan nauhoituksen (Sapu-148) lisäksi Satakuntalaisuus puheessa -hankkeen Kaakkois-Satakunnan nauhoituksista löytyy vain yksi tulkintani mukaan selvästi negatiivinen henkilöviitteinen *hän*: eräs teini-ikäinen puhuja kommentoi kertomusta opettajastaan sanoen *ei kyl vois vähempää kiinnostaas se mitä häm pittää mun asenteestani* (Sapu-153; Priiki 2011: 84). Aineiston nuorten kaakkois-satakuntalaisten nauhoituksissa poissa puhetilanteesta olevaan henkilöön viittaavia *hän*-pronomineja on siis viittauksista puhujilla keskimäärin vain kolme prosenttia.

6. Esimerkeissä esiintyvät yksityishenkilöiden nimet ja muut tunnistamisen mahdollistavat tiedot on muutettu. Litterointimerkit on selitetty liitteessä 1. Tämän tutkimuksen kannalta keskeinen merkintä literaatissa on äänenlaadun muuttaminen: muutetulla äänellä tuotetut jaksot on ympäröity @-merkeillä. Nuolimerkintä osoittaa esimerkeissä esiintyvät *hän*-pronominit.

7. Kiitän Markku Haakanaa mahdollisuudesta tutustua aineistoon.

Niitä esiintyy havaintojeni mukaan nauhoituksissa, joissa tilanteessa on läsnä hieman vieraampia henkilöitä. Tällöin nuorten *hän*-pronominit viittaavat esimerkiksi vanhempaan perheenjäseneseen.

Kokemukseni nauhoittamalla tapahtuvasta aineiston keruusta on, että keskustelijat eivät mielellään puhu kielteiseen sävyyn kolmansista henkilöistä silloin, kun heidän puhettaan tallennetaan. Pahanpuhumiseksi tai juoruiluksi käsitettävää, mautonta tai muuten arveluttavaa lausumaa seuraa nimittäin tarkastelemissani satakuntalais-nauhoituksissa usein jokin puheen nauhoittamista koskeva vitsaileva huomautus, joka voi tyrehdyttää puheenaiheen. Esimerkiksi rennossa tuttujen ja perheenjäsenten välisessä keskustelunauhoituksessa keski-ikäinen puhuja vitsailee *mahtaak se äiti tulla rariosta sitte tämä ohjelma* hänen äitinsä kerrottua rivon kertomuksen tuttavastaan (Sapu-164). Toisessa tilanteessa eräs parikymppinen puhuja puolestaan kommentoi kertomustaan väärennetyistä henkilöisyyksistodistuksesta toteamalla *saadaav viäl jokku syytteet täst kut tää nyt nauhotetaa* (Sapu-167). Edellä esitettyä taustaa vasten tämän tutkimuksen aineistona oleva nauhoitus on erityislaatuinen ja arvokas, sillä siinä puhujat todella vaikuttavat unohtavan nauhurin ja keskustelevat vapaasti arkaluonteisistakin asioista.

5 Kertomuksen dramatisointi aineistossa

Arkikeskusteluissa kertomuksia kuljetetaan usein referoinnilla. Affektisille kertomuksille, kuten valituskertomuksille ja juoruille, on tyypillistä erityisesti suora esitys, sillä vuorosanojen ”näytteleminen” paitsi tuo kertomukselle uskottavuutta, myös etäännyttää kerrotun puhujasta ja siirtää vastuun kertomuksen tulkinnasta kuulijalle; kertojahan vain toistaa tapahtumien kulun. (Kajanne 1996: 208; Koskinen 2000: 54, 59–61; Haakana 2005: 119.) Referointijaksoja käytetään myös referoitavan henkilön tyyppitellyyn jonkin sosiaalisen ryhmän jäseneksi sekä kontrastin luomiseen kertojan ja referoitavan välille (Günthner 2008). Tulkintavihjeinä siitä, mitä referoinnilla kulloinkin halutaan ilmaista, toimii usein prosodia (voimakkuus, kesto, sävelkorkeus, tauotus) tai äänenlaadun muutos (esim. kuiskaaminen, käheys) (Günthner 1999: 686).

Suuri osa *hän*-pronominin esiintymistä tarkasteltavassa kertomussikermässä selittyykin sillä, että nauhoitus sisältää paljon referointia ja tapahtumien osallistujien ajatusten ja intentioiden tulkintaa (vrt. Haakana 2005: 117). *hän*-pronominia käytetään kertomuksessa sekä selvästi logoforisissa konteksteissa, joissa referaattia edeltää johtolause, että epäsuoremmin referoivissa ja tulkitsevilla yhteyksissä (ks. Ylikahri 1996).

Esimerkki 2 on Iinan ja Nellan keskustelun kohdasta, jossa edellinen, antagonisti-Valtteriin uutta tyttöystävää (rivillä 2 mainittua *Minnaa*) koskeva valitus päättyy evaluointiin (r. 1–2) ja Iina aloittaa uuden teeman: Valtteri oli Iinan kanssa asuessaan perustellut kaipuutaan isompaan kaupunkiin jalkapalloharrastuksellaan, mikä Iinan mukaan on osoittautunut tekosyöksi. Katkelmassa Iina käyttää selvästi logoforisia eli johtolauseen puheaktiverbin subjektin kanssa samaviitteisiä *hän*-pronomineja riveillä 4 ja 5: *Valtteri sillan sano että hän haluis viäl asuut Turusa*. Logoforisissa kon-

teksteissahan *hän* on tavallinen ja neutraali kaikissa suomen murteissa, vaikka *se*-pronominiakin olisi mahdollista käyttää (Laitinen 2005: 82). Iinan vuoro riveillä 3–7 on negatiivisävyisellä äänellä tuotettu, ja referoitua tilannetta arvioidaan lauseella *se oli kyl huvittavaa* (r. 3).

(2) [Sapu-148]

01 N: (mt) ehkä ne on ny >löytänk katot toisensak< ku
02 Minnaki oj joka viikolloppu jossai.
03 I: nii niimpä. (.) joo se oli kyl h- huvittavaa ku
→ Valtteri sillon sano että (.) mt @hän haluis viäl
→ asuut Turusa ja (.) hän haluis pelat viäl (.)
06 jalkapalloo siälä jahh (.) jollain tapaa sun ((Iinan))
07 kans asiatt=0 hyvin täälä ja@,
08 N: mh h
→ I: ööö (.) nyh hän=assuu Turusa mut ↑ei pellaa kumminka
10 jalkapall- nii et täälä (.) täältä @käsini tää
→ jalkapallom pelaamine@ on=aika raskasta. ja häm
12 pellaa kyl edelleem Porisa.
13 N: mh h
14 I: ihan ki- k(h)i- kiitti sullehh hh
15 N: .hh (.) joo. (.)
16 I: et se on aika semmone (.) mt se ei oikeiv varmaan
17 ↑tiäm mitä se haluaa. (.)
18 N: (nim mää uskon kans juu).

Referoidut lausumat (r. 4–7 ja 10–11) on tuotettu kohosteisella äänellä, jota Iina käyttää läpi nauhoituksen valituskertomuksen pahantekijän eli antagonistin, Valtterin, äänenä. Iinan Valtterille antamaa ääntä voi kuvata laadultaan narisevaksi, nasaaliseksi, etiseksi ja venytteleväksi. Erityisesti kertomus-Valtterin *s*-äänteet ovat huomiota herättävän teräviä. Tulkintani mukaan äänen muutos kuvailee Valtteria itsekkäänä, kylmänä ja omahyväisenä henkilönä ja luokittelee hänet stereotyyppiseen ”kaupunkilaissnobin” kategoriaan.

Terävät *s*-äänteet ovat piirre, jolla kielenkäyttäjät ovat kuvailleet Helsingin seudun puhekieltä kielteisesti (Palander 2007: 43; Vaattovaara 2013). Vaattovaaran (2013) mukaan helsinkiläisenä pidetty terävä *s* elää lähinnä kielenkäyttäjien mielikuvissa ja kuvastaa maaseudun ja kaupungin vastakkainasettelua. Myös Mantila (2008: 73–77) on todennut, että kielenkäyttäjien asenteissa ”Hesa” on tyyppilinen vertailukohta muualla asuvien omalle murteelle ja että se on pikemminkin symbolinen kuin maantieteellinen käsite. Näin ollen äänenmuutos tässä valituskertomuksessa ei kuvaa referoitavaa Valtteria – joka ei käsittääkseni ole koskaan asunut pääkaupunkiseudulla – helsinkiläisenä vaan luo etäisyyttä kertojan ja antagonistin välille (äänen muuttamisen tehtävistä ks. Deppermann 2008; Günthner 2008; Kajanne 1996: 224). Kertojan omasta poikkeavaa kielen varianttia tyyppitelevä ääni korostaa sitä, että Iinan mukaan Valtterille ei kelvan-

nut satakuntalainen maaseutukunta, josta he kumpikin ovat kotoisin. Stereotyyppisten *s*-äänteiden lisäksi kertomus-Valtteriin puhettavassa eteläsuomalaiseen kaupunkipuhekieleen viittaavat myös ensimmäisen ja toisen persoonan pronomien lyhyemmät muodot *mä* ja *sä* (ks. Paunonen 2005) – omalla äänellään kertoessaan Iina nimittäin käyttää pääosin pidempiä muotoja *mää* ja *sää* (ks. luvun 6 esimerkki 3, rivit 2, 12 ja 19).

Aiemmissä tutkimuksissa on havaintoja kontrastin luomisesta etenkin koodinvaihdolla norminmukaiseen yleiskieleen (Günthner 2008: 426; Kajanne 1996: 224; Lappalainen 2004: 281–335, 2005: 170–173), jolla voidaan implikoida esimerkiksi pikkuvanhuutta tai epärehellisyyttä (Lappalainen 2004: 307–309). Erottuvan äänen antaminen antagonistille on niin sanottua epäsuoraa evaluaatiota, jossa vastaanottajan annetaan itse päätellä esiin tuodun tapahtumaketjun merkitys (Günthner 2008). Esimerkissä 2 Iina ei siis eksplisiittisesti sano, että Valtteri on itsekäs valehtelija, vaan luo kohtauksen, josta kertomuksen vastaanottaja Nella voi itse todeta saman. Samalla Iina tuo epäsuorasti esiin omaa asemaansa syyttömänä osapuolena. Siitä, että referoinneissa ei ole kyse todellisen Valtteriin puhettavan jäljittelemisestä tai todellisten tilanteiden näyttelemisestä, kertoo sekin, että ääntä muutetaan, vaikka referoitaisiin tekstiviestikeskustelua (ks. luvun 8 esimerkki 9; vrt. Lappalainen 2005: 172–173).

Edellä esitetyssä esimerkissä 2 Iina muuttaa ääntään johtolauseen jälkeen alkaen *hän*-pronomista rivillä 4. Referoinnin alkuosa on epäsuoraa esitystä eli ensimmäisen persoonan sijaan käytetään logoforista pronomia *hän* (suorasta ja epäsuorasta esityksestä ks. esim. Clark & Gerrig 1990; ISK 2004: § 1459; Kuiri 1984: 3–11; Salminen 2000: 73), mutta se tuotetaan silti muutetulla äänellä. Rivillä 6 Iina muuttaa referoinnin suoraksi esitykseksi, jolloin viittaus Iinaan itseensä on toisessa persoonassa: Valtteri on sanonut Iinalle *jollain tapaa sun kans asiatt=0 hyvin täällä*. Persoonamuodot ja deiktiset elementit ovat siis samat kuin alkuperäisessä puhetilanteessa. Sen lisäksi, että viittaus kuulijaan on toisessa persoonassa, deiktinen *täällä* viittaa aiemman puhetilanteen tapahtumapaikkaan. Äänen muuttaminen jatkuu suoran esityksen loppuun riville 7.

Rivillä 7 Iina lopettaa referoinnin, ja Nella reagoi siihen naurahduksella⁸. Rivillä 9 Iina siirtyy selostamaan, miksi referoitu tilanne on hänestä kummallinen: *nyh hän asuu Turusa mut ei pella kumminka*. Tässäkin yhteydessä Iina viittaa Valtteriin pronomilla *hän*, vaikka kyseessä ei enää ole Valtteriin sanojen referointi eikä edes ajatusten tai tunteiden selostaminen vaan lähinnä tilanteen kuvaus: puheistaan huolimatta viittauksen kohde, Valtteri, ei ole vaihtanut harrastusta nykyiselle asuinpaikkakunnalleen. Näitä ikään kuin antagonistille merkittäviä *hän*-pronomineja käsittelemme luvussa 8. Rivin 9 *hän*-pronomini on tuotettu normaalilla äänellä, mutta riveillä 10–11 Iina vaihtaa jälleen Valtteriin ääneen: *nii et täällä (.) täältä @käsän tää jalkapallom pelaamine@ on=aika raskasta*. Minimiallisen johtoilmauksen *nii et* (ks. Lappalainen 2005: 156; Routarinne 2005: 90) lisäksi äänen muuttaminen ja referentin näkökulmasta tuotetut pronominit

8. Seltingin (2010: 272) mukaan valituskertomuksissa narkästyksen esiintuontia seuraa usein nauru, joka ei kuitenkaan ole aitoa naurua vaan pikemminkin teeskentelevää (*mock laughter*). Naurulla luodaan etäisyyttä kertomuksen maailmaan ja osoitetaan tunteiden kontrollia; vastaanottajan nauru hillitsee kertojan tunnekuohua.

täällä ja tää merkitsevät lausuman referaatiksi (ISK 2004: § 1467, 1488). Tällaisissa referaateissa myös *hän* nähdäkseen toimii usein niin kutsuttuna liittimenä erottamassa kertomuksen maailmaa todellisesta puhetilanteesta. Näitä tapauksia käsittelem seuraavassa luvussa.

6 *Hän*-pronominin tehtävä liittimenä

Aikaisempien havaintojen (esim. Haakana 2005: 119) mukaan affektiivisissa yhteyksissä, kuten valituskertomuksissa, referointiin käytetään pääasiassa suoraa esitystä. Suora esitys luo objektiivisuuden illuusion, vaikka kerronnassa referoinnilla harvoin toistetaan todellisuudessa tapahtuneita lausumia (esim. Günthner 1997; Holt 2000).

Tämän artikkelin aineistona olevassa satakuntalaisessa valituskertomuksessa referoinnit sisältävät kuitenkin huomiota herättävän paljon *hän*-pronomineja, jotka logoforisina kuuluvat epäsuoriin esityksiin eli mukauttavat referoitua lausumaa kertojan tuotokseen (Kuiri 1984: 5; ISK 2004: § 1460). Valituskertomukselle tyypilliseen tapaan johtolauseet ovat tässäkin kertomuksessa minimaalisia tai puuttuvat kokonaan. Äänenmuutoksen ohella logoforinen *hän* palvelee sitä, että kertomuksen vastaanottaja tietää, kenen äänellä milloinkin puhutaan (ISK 2004: § 1488). Tällaisesta dramaattisessa dialogissa puhujanvaihdosta merkitsevistä *hän*-pronominin käytöstä on tehnyt havaintoja myös Laitinen (2005: 86).

Esimerkistä 3 on nähtävissä, että persoonan vaihtumista lukuun ottamatta referaatit muistuttavat suoraa esitystä. Rivillä 12 Iina referoi Valtteria ja tuottaa kertomus-Valtteriin äänellä referaatin, jossa Iinaan itseensä viittaa toisen persoonan pronomini *sä* ja aikamuodot (*hän haluaa*) viittaavat alkuperäiseen puhetilanteeseen. Täysin suoraan esitykseen kuuluisi Valtteriin viittaava ensimmäisen persoonan pronomini, joka tässä referaatissa on kahdesti peräkkäin korvattu pronominilla *hän* (r. 13 ja 14). Myös Laitisen (2005: 86) vanhoista murreaineistoista löytämät sekaesitykset ovat samanlaisia: esitys on muuten suora mutta alkuperäisenä puhujana on *hän*.

(3) [Sapu-148]

01 I: ja sit niinku semmosia et (0.3) (ni) mik sää
02 sanot toiselle et sää rakastat joss=et sää ra-
03 oikeesti(t) tarkotas sitä.
04 N: mm.
05 (.)
06 I: et voithan sää sanoo et mä tykkää.
07 N: mm.
08 (.)
09 I: ni se om mum miäst ihan=eri asia ku rakastamine
→ I: [(>ninku<) här rakasti mut sit kumminka
11 N: [hm.
12 I: mt .h @et sä ollus semmonen naine kene etee

- hänn=oli valmis tekee kaikkensa et hän halua
 → sëmbose kene etee hänn=o valmis tekee (kaikkensa)@.
 15 (mt)
 16 (.)
 17 N: (>nii ei) se tee< kenenkä muun=etteen kaikkès
 18 paitsi ittensä.
 19 I: mää meinasin sannoo et [kuulek kyl sää saat
 20 N: [(mh h)
 21 I: sitä mam[maa >hakkee< et >lähre'<.
 22 N: [hh h h h h h

Esimerkki 3 alkaa toisessa persoonassa, ja pronomini-*viittaus sää* on mahdollista tulkita viittaavaksi joko spesifisti kertomuksen antagonistiin Valtteriin tai geneerisesti kehen tahansa. Rivillä 10 Valtteriin viittaa jälleen pronomini *hän*. Lause *här rakasti* kaiuttaa ironisesti Valtterin esille tuomia tunteita, kyseenalaistaa ja vähättelee niitä. Nähdäkseni *hän* toimii lauseessa vihjeenä, että kyse on juuri kaiutuksesta (ks. luku 7) eli teeskennelystä Valtterin näkökulman ottamisesta eikä esimerkiksi Iinan tekemistä havainnoista. *hän*-pronomini myös korostaa vähättelyfunktionsa kautta lausuman ylenkatsovaa sävyä.

Kyseenalaistavan vuoron voidaan nähdä tietyllä tavalla riitelevän kertomus-Valtterin kanssa (ks. luku 8). Ristiriidasta kertoo myös vastakkainasettelua luova *mut sit kumminka* (r. 10), jolla Iina kumoo tulkinnan Valtterin rakastamisesta siteeraamalla tämän sanomisia jälleen riviltä 12 alkaen. Rivin 10 *hän*-pronominin voi nähdä myös ennakoivan sitä, että Valtteri, keskustelun dramatisoitu pahantekijä, pääsee jälleen ääneen. Valtterille annetaan taas ääni sekaesityksellä, jossa on paljon suoran esityksen piirteitä, mutta ensimmäisen persoonan sijaan Valtteriin viittaa *hän*.

Kajanteen (1996: 233) tarkastelemassa arkikeskustelun kertomuksessa siirtymää senhetkisestä keskustelukontekstista referointiin ilmaisee aina vähintään kaksi niin kutsuttua liittintä. Liittimiksi Kajanne (mp.) määrittelee johtoilmausten lisäksi myös äänenlaadun tai rekisterin muutokset ja tehokeinona käytetyn listaamisen. Tämän artikkelin aineistona olevassa kertomuksessa liittinten joukkoon voi laskea myös referointia osoittavan pronominin *hän*. Esimerkin 3 referointi alkaa (r. 12) ilman varsinaista johtolauseetta, ja siirtymän osoittimena puhetilanteen ja kertomuksen maailman välillä toimii äänen muuttamisen lisäksi referoitavaan puhujaan viittaava *hän*. Iinan kertomuksessa on varsin paljon esimerkin 3 rivien 12–14 tyyppisiä lausumia, jotka merkitään referaateiksi ainoastaan äänenmuutoksella (ks. Kuiri 1984: 191–192; Lappalainen 2005: 165) ja *hän*-pronominilla.

7 Ironinen kaiutus aineistossa

Tarkasteltavan nauhoituksen valituskertomussikermässä suuri osa referoinneista on ironista kaiutusta. Tällöin Valtterin sanomisten toistamisen motivaationa ei ole ainoastaan kuljettaa kertomusta eteenpäin vaan myös tehdä Valtterin teot ja käsityk-

set naurunalaisiksi epäsuoralla, ironisella tavalla. Edellä esimerkissä 3 Valtterin tunteet kyseenalaistetaan lausumalla *här rakasti* (r. 10), jossa vihjeinä ironisesta kaiutuksesta voidaan pitää pronominia *hän* sekä sitä, että lausuma tuotetaan tyyllä äänellä. Äänensävy ja valittava konteksti, jotka ovat ristiriidassa lausuman sisällön kanssa, ovat selvimmät esimerkit siitä, että lausumaa ei tulisi tulkita kuvaukseksi Valtterin tunteista vaan nimenomaan niiden kyseenalaistukseksi (ks. Haakana & Visapää 2005: 462). Lausuman ironia paljastuu siitä, että se heti perään kumotaan. Ironisessa yhteydessä *hän* korostaa lausuman vähättelevää ja epävarmaa sävyä ja implikoi sen olevan kuulo-puhetta. *hän*-pronominia kuitenkin käytetään samantyyliisessä Valtterin tunteiden tulkinnaassa myös ei-ironisesti (ks. luvun 8 esimerkki 10).

Esimerkissä 4 Valtterin käsitykset ja sanat kaikuivat niin tulkinnan kuin epäsuoran ja suoran referoinnin tasoilla. Rivillä 2 Iina tulkitsee Valtterin motiivia kauluspaitojen ostamiseen lauseella *et hän on aikuinen*. Rivillä 4 hän taas luo suoralla esityksellä kohtauksen, jossa Valtteri sanoo ensimmäisessä persoonassa *Imppu katon nyk kum mä ostin kaks kauluspaitaa*. Rivillä 8 referointi muuttuu sekaesitykseksi eli ensimmäisen persoonan tilalla Valtteriin viittaa *hän*-pronomini: *hiukan naiset haluaa häntä ja tanssittaa*.

(4) [Sapu-148]

01 I: hiuka- (0.7) @sit hän osti@ kaks kaulus°paitaa°. (1.7)
 → et hän=on aikuinen? (0.4) °joo kat(o)° se on sit
 → fsem merkkif (ninku), häm peilas itteensä
 04 peilin=@edes=et Imppu ((Iinan lempinimi)) katon nyk kum
 → mä ostin kaks kaulus>paitaa<@ et ↑hänn=o ↑aikuin(e).
 06 et @↑hiuka kum mä pistän tän nyk kum mä lähel lat-
 07 Impun kans tansseihin ni (0.7) mt hiukan naiset
 → haluaa häntä ja tanssittaa, haluaa häntä
 09 ja >tanssi°ttaa°<@.
 10 (0.7)
 11 N: h hh
 12 (0.9)
 13 I: hei ↑pirä hauskaa.
 14 N: ah h h h h h (.) .hh
 15 I: mää >san et< oisit vittu ostanu (.) viis muuta- (.)
 16 kaulus>paitaa et< oot iha sit joka päivä
 17 [aikuine et käytät sitä.
 18 N: [hh h h h h h
 19 I: et jos se=on sem merkki.

Kaiutuksen merkkinä toimii pronomini *hän*, ja osa repliikeistä tuotetaan käheäksi, etiseksi ja venytteleväksi muutetulla äänellä, jolla koko nauhoituksen ajan dramatisoidaan kertomus-Valtteria. Ironiasta vihjaavat esimerkiksi intonaatio, äänensävy ja prosodia (Rahtu 2006: 32). Esimerkissä 4 on käytetty runsaasti erilaisia muitakin äänen muunteluita: Lausuman osia on tuotettu kuiskaamalla (litteraatiossa merkintä °, r. 1, 2

ja 9) ja naurunsekaisella äänellä (merkintä €, r. 3). Suorat referoinnit riveillä 4–5 ja 6–7 on tuotettu kertomus-Valtteriin äänellä. Lisäksi Valtterille merkittyä ääntä on käytetty kaiutuksen aloituksessa rivillä 1, mikä toiminee merkinä vastaanottajalle tulkita tu-
lossa oleva kuvaus Valtteriin toimista ironisesti. Äänenmuutokset ja suora sitaatti eivät yleensäkään aina osu yksin niin, että ääntä muutettaisiin vain ja ainoastaan saman-
aikaisen suoran esityksen kanssa, vaan äänenmuutoksen raja on usein liukuva. Lisäksi muutettua ääntä voidaan käyttää tyylikeinona muuallakin kuin referoinneissa. (Ks. Klewitz & Couper-Kuhlen 1999; Selting 2010.) Näin tapahtuu esimerkin 4 alussa *@sit hän osti@ kaks kaulus°paitaa°* (r. 1).

Esimerkissä 4 kaikki kolmaspersoonaiset viittaukset Valtteriin on tehty pronomiinilla *hän*. Tämä herättää huomiota, kun muistaa, että muita henkilöitä koskevissa, neutraaleissa kertomuksissa Iina käyttää systemaattisesti pronominia *se* (ks. esim. 1 luvussa 4). Lisäksi Valtteria referoidaan suoralla esityksellä käyttäen ensimmäistä persoonaa, mutta suorissakin esityksissä välillä ja etenkin referoinnin loppua kohti persoona muuttuu kolmanneksi, esimerkiksi riveillä 7–8 *hiukan naiset haluaa häntä*. Esitys siis vaihtelee ja muuttuu suorasta epäsuorempaan suuntaan. Tämän voi nähdä merkinä siitä, kuinka referoitu lausuma kuuluu yhtä aikaa sekä kertomukseen että sen evaluaatioon (Günthner 2008): siinä kuuluu sekä Valtteriin repliikki että Iinan Valtteria pilkkaava kertojanääni.

Pronomini *hän* kaiuttaa ja kyseenalaistaa Valtteriin käsityksiä myös sellaisissa lausumissa, joita ei ole merkitty äänenmuutoksella, kuten riveillä 2 ja 5 lause *hän on aikuine*. Näissäkin lausumissa prosodia on kohosteista: esimerkiksi rivin 5 toistossa sävelkorkeuden vaihtelu (merkintä †) herättää huomiota. Muissa aineistoissa on havaittu samankaltaisilla eläytyvillä lausumilla – *hän*-pronominia käyttäen mutta ilman into-naation, äänensävyn ja prosodian viitteitä ironiaan – tulkittavan vaikkapa näköpiirissä olevan lapsen puuhia, esimerkiksi *aha (.) här rupes nyl laulaa* (Sapu-188) (Priiki 2011: 97; ks. myös Seppänen 1998: 84–86). Tästä päätelen, että *hän* ei yksinään toimi ironian merkinä, vaan ilmaisee sitä, että puhuja ei puhu omalla äänellään. Toisen henkilön äänen käyttö voi olla ironista kaiutusta tai ei-ironista eläytymistä ja tulkintaa, ja ironisen tulkinnan syntyemisessä olennaisia ovat äänen muuttamisella, sävyllä ja kohosteisella prosodialla sekä kontekstin ja lausuman ristiriidalla ilmaistavat vihjeet.

Ilman riittäviä vihjeitä lausuman ironia voi jäädä huomaamatta. Tainio (1993: 131) esittää kannanottoja käsittelevässä lisensiaatintyössään katkelman tilanteesta (esimerkki 5), jossa tulkintani mukaan kaiutuksesta vihjaa pronomini *hän*. Riveillä 6–9 Elisa esittää puheena olevasta henkilöstä myönteisen arvion *hän on kohtelias nuari mies*. Nähdäkseni tässä *hän*-pronominin avulla kaiutetaan puheena olevan henkilön käsitystä itsestään ja toiminnastaan – hän nousee seisomaan Elisan tullessa huoneeseen – mitä keskustelijat pitävät naurettavana. Yksi keskustelijoista, Raija, kuitenkin tulkitsee arvion ei-ironisesti ja esittää samansuuntaisen arvion *hän on fiksu* rivillä 11. Tämän Elisa korjaa naureskelevalla *ei*-sanalla rivillä 12.

(5) (Esimerkki Tainiolta 1993: 131)

01 Elisa: mä: huamasin muuten mä olin tänään Porsankiälen
02 °tykön ja°, (.) .h se nousee aina seisomaan ku

03 mä menen fsinnef.
04 (0.6)
05 Raija: ↑°iha:[n: tosi:,]
→ Elisa: [>joo hän][on kohte]lias<,
07 Anni: [eheh]
08 (.)
09 Elisa: [fnuarif m(h)[ies?
10 Anni: [.nfff [°he° (.)°e he he°]
→ Raija: [h::ä::n on fiksu,] (.) ja nuari,=
12 Elisa: fei:::£, h °hi[hihi°
13 Anni: [Porsankkelin kuva: oli jossain<,

Esimerkki 5 osoittaa toisaalta, että *hän* voi vihjata ironisesta kaiutuksesta yksinäänkin, ja toisaalta, että kaikki puhujat eivät sen ironista käyttöä välttämättä tunnista. Samanlaisia ironisen kaiutuksen merkkeinä toimivia *hän*-pronomineja löytyy myös Haakanan (2005) aineistosta, josta on peräisin esimerkki 6. Siinä keskustelevat nuorehkot helsinkiläiset.

(6)

01 A: niin, (0.2) °et ehkä sitä ei enää näe tuolla°
02 B: °nii°
03 A: kato @kyl sä tiiät@
04 B: ((ruokaa suussa:)) se on just niin materialisti.
→ A: no on. (0.8) ↑HÄN EI voi mennä naimisiinkaan
06 ennen ku< .hh heillä varaa lähteä kunnon
07 @häämatkalle@, (0.4) et tää on se kriteeri.
08 (2.0)
→ A: mikä< (0.9) mä ihmettelen. (0.2) ja hän voi
10 matkustaa näke#mättä kurjuutta ja köyhyyttä#.
11 (0.5) mä sanoin et no ethän sä niinku voi
12 että Suomessaki sä näät ja, (0.4) ja vaikka
13 missä et jos sä meet jonneki ni väistämättä
14 sä näät aina, (0.2) kaupungin kahdet kasvot=
15 B: =mm:.

8 *Hän* antagonistin pronomina

Tässä luvussa tarkastelen valituskertomuksen *hän*-pronomineja siitä näkökulmasta, kuinka pronominin valinnalla muokataan keskustelun osallistumiskehikkoa: keskustelu dramatisoidaan kertojan ja antagonistin väliseksi riitelyksi. *hän* vakiintuu viittaamaan Valtteriin, ja toisinaan nauhoituksen loppupuolella sitä käytetään myös konteksteissa, joissa viittaus ei enää ole sävyltään kielteinen vaan antagonistin toimia pyritään

aidosti ymmärtämään. On syytä muistaa, että läpi nauhoituksen kaikkiin muihin kertomuksissa esiintyviin henkilöihin paitsi Valtteriin viitataan pronomiinilla *se*. Kuten jo edellä käsitellyistä esimerkeistä ilmenee, läpi nauhoituksen kerrontaa kuljettavat vuorotellen eteenpäin referoivat ja valituskertomuksen antagonistin toimintaa kommentoivat jaksot. Edellä luvussa 5 esitetty esimerkki 2 toistetaan alla esimerkkinä 7.

(7) [Sapu-148]

- 01 N: (mt) ehkä ne on ny >löytänk katot toisensak< ku
 02 Minnaki oj joka viikoloppu jossai.
 03 I: nii niimpä. (.) joo se oli kyl h- huvittavaa ku
 → Valtteri silloin sano että (.) mt @hän haluis viäl
 → asuut Turusa ja (.) hän haluis pelat viäl (.)
 06 jalkapalloo siälä jahh (.) jollain tapaa sun ((Iinan))
 07 kans asiatt=o hyvin täälä ja@,
 08 N: mh h
 → I: ööö (.) nyh hän=assuu Turusa mut ↑ei pella kumminka
 10 jalkapall- nii et täälä (.) täältä @käsin tää
 → jalkapallom pelaamine@ on=aika raskasta. ja häm
 12 pella kyl edelleem Porisa.
 13 N: mh h
 14 I: ihan ki- k(h)i- kiitti sullehh hh
 15 N: .hh (.) joo. (.)
 16 I: et se on aika semmone (.) mt se ei oikeiv varmaan
 17 ↑tiäm mitä se haluaa. (.)
 18 N: (nim mää uskon kans juu).

Esimerkiksi lause *ja häm pella kyl edelleem Porisa* (r. 11–12) on kommentti edellä kertomus-Valtterin äänellä esitettyyn toteamukseen. Sen tarkoituksena tässä kontekstissa lienee osoittaa puheenalaisen henkilön esittämä syy (*hän haluis viäl asuut Turusa ja hän haluis pelat viäl jalkapalloo siälä*, r. 4–6) muuttoon tekosyyksi, sillä Valtterilla on muuton jälkeen jopa pidempi matka harrastuksensa pariin. Kertomuksen vastaanottaja Nella ilmaisee naurahtamalla ymmärtäneensä Iinan vuoron, ja Iina siirtyy arvioimaan kertomuksen tätä osaa tuottamalla naurunsekaisen vuoron, jossa ironinen *kiitti sulle* (r. 14) on osoitettu keskustelun kuvitteelliselle osallistujalle, Valtterille.

hän-pronominin käyttö liittyy esimerkissä 7 nähdäkseni siihen, että referentti on jollain tasolla keskustelun osallistuja. Iina esittää vuoroja Valtterin suulla – muutetulla äänellä – ja kommentoi niitä omalla äänellään, ja pitkin kertomussikermää esitetään myös Valtterille toisessa persoonassa osoitettuja vuoroja (esim. r. 14 *kiitti sulle*). Logoforinen *hän* leviää referaatista merkitsemään kuvitteellista puheaktipersonaa Valtteria. Katkelman 7 rivien 4 ja 14 välillä esiintyvät *hän*-viittaukset olisivat periaatteessa vaihdettavissa Valtterin referoiduissa vuoroissa ensimmäiseen persoonaan ja Iinan vuoroissa toiseen persoonaan. Näin *hän*-pronominilla hallitaan kertomuksen tapah-

tumien dramatisointia ja pidetään erillään Iinan omat ja antagonisti-Valtteriin vuorot. Valituskertomuksen vastaanottaja Nella taas kommentoi kertomusta vain myötmielisyyttä osoittavin minimipalauttein (valitusten vastaanotosta ks. Selting 2010) ja käyttää pidempiä puheenvuoroja ainoastaan silloin, kun kerronnasta on siirrytty kertomuksen evaluointiin. Osallistujaroolien muutos Iinan ja kuvitteellisen Valtteriin dialogista takaisin Iinan ja Nellan väliseen keskusteluun näkyykin esimerkin 7 lopussa, kun rivillä 16 viittaus Valtteriin muuttuu *se*-pronominiksi ja hänen toimintansa syytä pohdiskellaan jälleen ulkopuolisen tarkkailijan näkökulmasta.

Myös edellä esitetyissä esimerkeissä 3 ja 4 Valtteriin sanojen referoinnit ja Iinan kommentit niihin voidaan nähdä Iinan ja kuvitteellisen osallistujan, Valtteriin, väitteilynä. Esimerkki 3 toistetaan alla esimerkkinä 8.

(8) [Sapu-148]

01 I: ja sit niinku semmosia et (0.3) (ni) mik sää
 02 sanot toiselle et sää rakastat joss=et sää ra-
 03 oikeesti(t) tarkoitas sitä.
 04 N: mm.
 05 (.)
 06 I: et voithan sää sanoo et mä tykkää.
 07 N: mm.
 08 (.)
 09 I: ni se om mum miäst ihan=eri asia ku rakastamine
 → I: [(>ninku<) här rakasti mut sit kumminka
 11 N: [hm.
 12 I: mt .h @et sä ollus semmonen naine kene etee
 → hänn=oli valmis tekee kaikkensa et hän halua
 14 sèmmose kene etee hänn=o valmis tekee (kaikkensa)@.
 15 (mt)
 16 (.)
 17 N: (>nii ei) se tee< kenenkä muun=etteen kaikkès
 18 paitsi ittensä.
 19 I: mä meinasin sannoo et [kuulek kyl sää saat
 20 N: [(mh h)
 21 I: sitä mam[maa >hakkee< et >lähre'<.
 22 N: [hh h h h h h

Alun toinen persoona on mahdollista tulkita viittaavaksi Valtteriin, ja Valtteriin tunteet kyseenalaistava *här rakasti* (r. 10) voisi kuvitteellisessa Iinan ja Valtteriin riidassa olla Iinan toisessa persoonassa Valtterille osoittama, esimerkiksi ”sää rakastit mut et sit kumminka”, johon vastaukseksi sopisi jälleen Valtteriin vuoro *hän*-pronominit korvattuna ensimmäisellä persoonalla. Myös luvun 7 esimerkissä 4 Valtteriin käsitysten ja sanojen kaiuttamisen jälkeen Iina tuottaa kuvitteelliselle osallistujalle osoitetun vuoron *hei pirä hauskaa* (r. 13).

Esimerkistä 8 löytyy myös hypoteettinen Iinan vuoro, joka alkaa johtolauseella *mää meinasin sannoo et* (r. 19 ja 21). Ajatusten referoinnissa käytössä ovat samat keinot kuin puheenkin toistamisessa, mutta kiinnostavaa on, mikä motiivi puhujalla on tuoda kertomukseen repliikki, joka alkuperäisessä tilanteessa jätettiin sanomatta. Nähdäkseni tässä kertomuksessa Iinan omien ajatusten referointi palvelee kertomuksen dramatisointia siten, että se kääntää kertomuksen loppuasetelman Iinan eduksi. (Ks. Haakana 2005: 128–144.) Tosiasiassa Iina on jätetty osapuoli, mutta jos hän olisi todellisessa riitatilanteessa sanonut ääneen, mitä nyt kertoo aikoneensa sanoa, olisi hän saanut väittelyssä Valtterin kanssa viimeisen sanan. Valtasuhde olisi kääntynyt päinvastaiseksi, jos Iina olisi todellisessa riidassa vastannut Valtterille *kuulek kyl sää saat sitä mammaa hakkee et lähre'* (r. 19 ja 21).

Iinan ja kuvitteellisena keskustelun osallistujana toimivan Valtterin riita jatkuu myös esimerkissä 9. Johtolauseista (*pisti vaa, vastannu västiinsä*, r. 1 ja 26–27) käy ilmi, että referoitava keskustelu on tällä kertaa käyty tekstiviestein, mutta Valtterin vuoroissa käytetään silti muutettua ääntä (r. 14–15).

(9) [Sapu-148]

01 I: sit mää >pisti vaa (et)< no yllättäe otit vähä
 02 kiarrok[sia näistä jutuista
 03 N: [mh h
 04 (.)
 05 I: et anteeks nyv vaan=et kaikki ottaa aikan[saj ja
 06 N: [h h
 07 (.)
 08 I: et mä oon onnellinen tasan sittek ku (.) mull=on
 09 aihetta et mä [oo onnelline.
 10 N: [hm.
 11 I: hei >mull=on< niinku mittään=aihetta.
 12 N: niin nii.
 13 (0.3)
 14 I: ja sitt=on mt @vittu mää en=otak kiarroksii muut
 15 ku suj jutuista@.
 16 N: [h h h h
 → I: [hän ↑ittes saatana kerjää verta nokasta [mut,
 18 N: [.hh
 19 (0.3)
 20 I: et pitäskö mun sit ↑esittääs sillej jotain,
 21 et miks [mää esitä et kaikki on nii ↑vitu hyvij
 22 N: [mh
 23 I: ja [>hianos<
 24 N: [mmm.
 25 I: mää en=ennää os st- no ei se sitt=om mittääm
 → pistänykkä. (.) mutt=en sit vastannut tosiaa hänev

27 viästiinsä että (.) (et)tei meistä enää ikinä
 28 >tum mitää et< ookoo. khh [h h h] h h
 29 N: [ah h]
 30 N: okke.

Esimerkissä 9 Valtterin äänellä tuotettu vuoro (r. 14–15) on tällä kertaa ensimmäisessä persoonassa eli täysin suora esitys. Luultavasti äänen muuttaminen ja minimaalinen johtoilmaus *sitt=on* riittävät erottamaan sen kyllin hyvin todellisesta puhe-tilanteesta, ja suora esitys ilman persoonan muuttamista on dramaattisempi valinta ytimellä lausumalle. Rivillä 17 Iina kuitenkin taas viittaa Valtteriin *hän*-pronominilla lausumassa *hän ittes saatana kerjää verta nokasta*, joka toimii vastaväitteenä edellä Valtterin äänellä esitetyle.

Toisaalta syynä *hän*-pronominin paljoudelle tarkasteltavassa valituskertomus-sikermässä voidaan nähdä yksinkertaisesti se, että kun sitä on käytetty edellä paljon tulkinnan ja referoinnin yhteydessä, se ikään kuin leviää myös muunlaisiin lauseisiin (ks. Ylikahri 1996: 187) eli tavallaan leimautuu kertomuksen pahantekijän pronomi-niksi. Kuten edellä mainitsin, nauhoituksessa puhutaan kyllä muistakin referenteistä kolmannessa persoonassa, mutta ainoastaan Valtterista käytetään pronominia *hän*. Sen lisäksi, että Laitisen (2005) toisen asteen puheaktipronominiksi nimittämää *hän*-pronominia käytetään keinona tuoda keskusteluun kuvitteellinen osallistuja, sisältä-vät valituskertomussikermän evaluaatio-osatkin Valtteriin viittaavia *hän*-pronomineja sekä Inan että Nellan vuoroissa. Esimerkin 9 loppupuolen *hän* Inan lausumassa *mutt=en sit vastannut tosiaa hänev viästiinsä* (r. 26–27) tuo vuoroon vähättelevää ja yhdentekevyyttä ilmaisevaa sävyä.

Esimerkissä 10 on meneillään edellä kerrotun arviointi, jossa pohdiskellaan Valtte-rin käytöksen psykologisia ja moraalisia syitä. Evaluaatio on tyyppillinen osa kaikenlai-sia kertomuksia, mutta esimerkin 10 pohdiskelu muistuttaa erityisesti Koskisen (2000: 64–66) kuvausta juurujen evaluaatio-osista siltä osin, että siinä mietitään puheen-aiheena olevan henkilön motiivia: Valtteri ei taktikoinut käytöstään vaan toimi impul-siivisesti.

(10) [Sapu-148]

01 N: em mää tiäm mut em mää silti usko et se sillai
 02 ninku sitä ↑taktikoi et kyl se varmaan=[on=↑ihan]
 03 I: [ei]
 04 N: tosissan[sas sitä] selittää.
 05 I: [ei]
 06 (0.5)
 → N: niinku sillai [kyl (hän ny varmaan) tarkoittaa
 08 I: [siis
 09 N: sitä [niinku.
 10 I: [niij ja (.) et et ja kyl määki niinku< k-
 11 (0.5)

- I: kyl määki sen niinku ajattelin et kyl häv varmaam
 13 musta tykkäs.
 14 N: mm.

Evaluaatiossa ei enää referoida, ja toisin kuin kertovissa jaksoissa, myös valituskertomuksen vastaanottaja Nella käyttää melko pitkän vuoron. Hän viittaa antagonistin Valtteriin ensin rivillä 1 pronomiinilla *se*, ja myöhemmin rivillä 7 pronomiinilla *hän*. Myös Iina vahvistaa *hän*-pronomiinilla Nellän tulkinnan Valtterin tunteista rivillä 12. Evaluaatio-osan pronominivalintaan voi vaikuttaa se, että *hän* on jo kertomuksen aikana vakiintunut antagonistin pronominiksi. Toisaalta näissä evaluaatio-osankin lausumissa on tulkitseva sävy, johon *hän* hyvin sopii, sillä puhujat käyttävät sitä referentin tunteisiin eläytymisen ja ajatusten tulkinnan pronomiinina myös muissa kuin valittavissa konteksteissa (Seppänen 1998: 82; Priiki 2011: 63).

Kertomuksen lopussa *hän* on sävyltään hyvin erilainen verrattuna esimerkiksi katkelman 8 ironiseen kaiutukseen *här rakasti*. Esimerkin 10 *hän*-pronominit eivät enää olekaan ironisia ja ilkeitä, sillä sekä Nellän että Iinan lausumat ovat sävyltään myönteisiä, jolloin *hän* voi toimia pehmentämässä edellä esitettyä pitkää ja polveilevaa valitusta (ks. Priiki 2012: 39–40). Keskustelijat tulevat siihen lopputulokseen, että Valtteri ei ollutkaan läpeensä paha, vaan suhteen päättymisestä huolimatta hänen tunteensa saattoivat olla todellisia. Tämäkin havainto vahvistaa tulkintaa siitä, että *hän*-pronomiinilla itsessään ei ole negatiivista funktiota. Sen sijaan *hän*-pronominia käytetään valituskertomuksessa siksi, että kerronta sisältää dramatisointia, äänen käyttöä, referointia ja ironista kaiutusta ja että *hän* on logoforisen ja siitä laajentuneiden funktioidensa myötä luonteva pronomini tällaiseen kontekstiin.

9 Lopuksi

Olen tässä artikkelissa tarkastellut *hän*-pronominin käyttöä tunnin ja vartin mittaisessa valituskertomussikermässä, jossa valittajana on nuorehko satakuntalaisnainen Iina ja kuuntelijana hänen ystävänsä Nella. Ilmiötä ei ole aiemmin tutkittu aidoista arkikeskusteluista, vaikkakin kyselyvastausten ja kielenkäyttäjien kommenttien perusteella *hän*-pronominin negatiivissävyinen käyttö on laajaa ja tiedostettua (Hakulinen & Laitinen 2008: 176, alaviite 17; Priiki 2011; Siitonen 2008). Tässä tutkimuksessa aidon keskusteluaineiston laadullisen analyysin yhdistäminen kielenkäyttäjiltä kerättyjen havaintojen tarkasteluun on osoittautunut hedelmälliseksi metodiksi. Vuorovaikutusosiolingvistinen useammasta näkökulmasta tutkimuskohdetta lähestyvä ote on tuottanut uutta tietoa *hän*-pronominin käytöstä – aiheesta, jota muilta osin on tutkittu paljon.

Keskustelukatkelmien analyysin tehtyäni olen saanut vertailukohdaksi myös osia Haakanan (2005) artikkelin valituskertomusaineistosta ja voin todeta, että tässä artikkelissa esitellyissä funktioissa käytettyjä *hän*-pronomineja löytyy myös siitä. Ilmiö ei siis ole vain Iinan idiolektille tai Kaakkois-Satakunnan puhekielelle ominainen. Tässä artikkelissa esitettyjen ilmiöiden lisäksi Haakanan aineistossa negatiivissävyisiä *hän*-

pronomineja käytetään koodinvaihdossa normitettuun yleiskieleen. Tätä ilmiötä ei taas Iinan kertomuksessa esiinny lainkaan, koska siinä antagonistin äänenä on yleiskielen sijaan eteläsuomalaisen kaupunkipuhekielen jäljitelmä.

Olen tässä artikkelissa esittänyt valituskertomuksen antagonistiin viittaavan *hän*-pronominin tehtäväksi kertojan ja referentin äänten hallinnan kertomuksen dramatisoinnin yhteydessä sekä ironisen kaiuttamisen. Antagonistin ääni kuuluu valituksessa suorina tai lähes suorina, vain logoforisella *hän*-pronominilla mukautettuina sitaateina (luku 5). Olen esittänyt, että *hän*-pronominia voidaan pitää niin kutsuttuna liittimenä, keinona ilmaista siirtymää kertojan äänestä kertomuksen henkilön referointiin (luku 6). Kerronnan äänien säätelijänä *hän* toimii myös tulkintavihjeenä ironisesta kaiuttamisesta (luku 7), ja polveileva valituskertomus voikin näyttäytyä kertojan ja kuvitteellisena osallistujana puhetilanteeseen tuodun antagonistin kiistelynä (luku 8).

Tekemieni havaintojen perusteella en pidä *hän*-pronominin käyttöä valituskertomuksessa omana funktionaan, joka ilmaisisi itsenäisesti ja yksiselitteisesti kielteistä sävyä, vaan negatiivinen käyttö kytkeytyy muihin, positiivisiin ja neutraaleihin, *hän*-pronominin käyttötapoihin sekä sen aiemmin havaittuihin tehtäviin: logoforisuuteen, vähättelyyn ja osallistujaroolien säätelyyn. Valituskertomuksen *hän*-pronominien kielteisyyttä johtuu pitkälti kontekstista. Kyselyssä kielenkäyttäjät kertovat erottavansa negatiivissävyiset *hän*-pronomininit positiivissävyisistä prosodian avulla, mutta äänen muuntelu on kerronnan ja referoinnin ominaisuus yleensä eikä niinkään *hän*-pronominien. Kohosteinen prosodia on ominaista nimenomaan affektiivisille kertomuksille, juoruille ja valituksille (Günthner 1997, 1999; Haakana 2005), ja logoforisuutensa ja eläytyvän funktionsa takia *hän* esiintyy juuri näissä muunnetulla äänellä tuotetuissa dramatisoinneissa.

Varsinaisen referoinnin lisäksi *hän*-pronominilla merkitään myös epäsuorempaa toisen puhujan sanojen ja käsitysten kaiuttamista, joka valituskertomuksessa on usein ironista, eli tulkinnan ohella puheenalaisista ajatuksista tehdään myös naurunalaisia tai niitä vähätellään. Tällöinkin ironisen tulkinnan syntymiselle olennaista on viestin ja kontekstin välinen inkoherenssi, jota yleensä ilmaistaan äänenlaadulla ja prosodialla. Kuten Tainion (1993: 131) esittämästä katkelmasta (esimerkki 5 luvussa 7) näkyy, yksin pronominivalinta ironian tulkintavihjeenä voi olla riittämätön.

Kaiuttaminen ilmiönä samoin kuin *hän*-pronominin logoforinen käyttö vaikuttavat olevan vain harvoille puhujille tietoisia toimintoja, mikä selittänee, miksi *hän* kyselyvastauksissa yhdistyy pahan puhumiseen. Käsitys *hän*-pronominista ironisena viittauksena henkilöön, josta puhutaan kielteiseen sävyyn, voi toki itsessään myös lisätä *hän*-viittauksia valituskertomuksissa henkilöillä, jotka muuten eivät käytä *hän*-pronominia toisen henkilön asemaan eläytymisessä. Tätä kautta pronomini voi joissakin kielimuodoissa, kuten nuorten pääkaupunkiseutulaisten puhekielessä, rajoittuakin vain negatiivissävyisiin yhteyksiin (ks. Hakulinen & Laitinen 2008: 176, alaviite 17). Kansanlingvistiikan menetelmiä hyödyntävä jatkotutkimus siitä, miten puhujien käsitykset *hän*-pronominista muokkaavat sen todellista käyttöä puheessa, olisikin tarpeellinen.

Englanninkielisissä kasvokkaiskeskusteluissa osittain mukautetun sekaesityksen väitetään olevan harvinainen (Clark & Gerrig 1990), ja suomenkin tutkimuksessa usein todetaan, että yleisin referointitapa keskustelupuheessa on suora esitys (mm.

Haakana 2005; Kuiri 1984; Lappalainen 2005; Routarinne 2005). Tämän artikkelin aineistona olevassa keskustelussa kuitenkin *hän*-pronominiksi muutetun ensimmäisen persoonan osalta mukautetut sekaesitykset tuntuvat olevan vähintään yhtä yleisiä kuin täysin suorat esitykset. Muilta piirteiltään esitykset ovat lähellä suoraa esitystä. Jos siis ajatellaan referointikeinojen olevan jatkumo alkuperäistä lausumaa täysin jäljittelevästä sitaatista epäsuoraan, kertomukseen integroituun referointiin (Lappalainen 2005: 152), *hän*-pronomineja käytetään jatkumolla aina tulkinnasta ja kaiuttamisesta miltei suoriin sitaatteihin. Tutkimusta olisikin mielekäästä jatkaa laajemmasta, erilaisia alueellisia ja sosiaalisia kielimuotoja kattavasta negatiivissävyisten kertomusten aineistosta tutkimalla sekaesitysten piirteitä kvantitatiivisesti, jolloin olisi mahdollista tarkentaa, mihin kielimuotoihin ja tilanteisiin puhujien negatiiviseksi ja ironiseksi kuvaama *hän* todellisessa kielenkäytössä kuuluu.

Lähteet

Aineistolähteet

Satakuntalaisuus puheessa -hankkeen äänitteet Sapu-148, Sapu-154, Sapu-164 ja Sapu-167. Lau-seopin arkiston kokoelmat. Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos, suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus.

Kirjallisuuslähteet

- BOCKGÅRD, GUSTAV – NILSSON, JENNY 2011: Dialektologi möter interaktionsforskning. En introduction till interaktionell dialektologi. – Gustav Bockgård & Jenny Nilsson (toim.), *Interaktionell dialektologi* s. 7–50. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.
- BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN C. 1987: *Politeness. Some universals in language usage*. Studies in Interactional Sociolinguistics 4. Cambridge: Cambridge University Press.
- CLARK, HERBERT H. – GERRIG, RICHARD J. 1984: On the pretense theory of irony. – *Journal of Experimental Psychology. General* 113 s. 121–126.
- 1990: Quotations as demonstrations. – *Language* 66 s. 764–805.
- COUPER-KUHLEN, ELIZABETH – SELTING, MARGRET 2001: Introducing interactional linguistics. – Margret Selting & Elizabeth Couper-Kuhlen (toim.), *Studies in Interactional Linguistics* s. 1–22. Philadelphia: John Benjamins.
- DEPPERMAN, ARNULF 2008: Playing with the voice of the other. Stylized Kanaksprak in conversations among German adolescents. – Peter Auer (toim.), *Language, power and social process. Style and social identities. Alternate approaches to linguistic heterogeneity* s. 325–360. Berlin: Mouton de Gruyter.
- DREW, PAUL 1998: Complaints about transgressions and misconduct. – *Research on Language and Social Interaction* 31 s. 375–406.
- GOFFMAN, ERVING 1974: *Frame analysis. An essay on the organization of experience*. Boston: Northeastern University Press.
- 1981: *Forms of talk*. Oxford: Basil Blackwell.

- GÜNTNER, SUSANNE 1997: Complaint stories. Constructing emotional reciprocity among women. – Helga Kotthoff & Ruth Wodak (toim.), *Communicating gender in context* s. 170–218. Pragmatics & Beyond. New series 42. Amsterdam: John Benjamins.
- 1999: Polyphony and the 'layering of voices' in reported dialogues. An analysis of the use of prosodic devices in everyday reported speech. – *Journal of Pragmatics* 31 s. 685–708.
- 2008: The construction of otherness in reported dialogues as a resource for identity work. – Peter Auer (toim.), *Language, power and social process. Style and social identities. Alternative approaches to linguistic heterogeneity* s. 419–443. Berlin: Mouton de Gruyter.
- HAAKANA, MARKKU 2005: Sanottua, ajateltua ja melkein sanottua. Puheen ja ajatusten referointi valituskertomuksissa. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 114–149. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAAKANA, MARKKU – VISAPÄÄ, LAURA 2005: Tuttu tv:stä. Fakta homman äänet keskustelun keinoina. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 428–470. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI 1990: Kuka puhuu kertomuksessa eli naisten kutsut. – *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 1/1990 s. 4–19.
- 1996: Litterointimerkit. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja II* s. 7. Kieli 10. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HAKULINEN, AULI – LAITINEN, LEA 2008: Anaforinen nolla. Kieliopeja ja affekteja. – *Viritäjä* 112 s. 162–185.
- HOLT, ELIZABETH 2000: Reporting and reacting. Concurrent responses to reported speech. – *Research on Language and Social Interaction* 33 s. 425–454.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JEFFERSON, GAIL 1988: On the sequential organization of troubles-talk in ordinary conversation. – *Social Problems* 5 s. 399–422.
- JORGENSEN, JULIA – MILLER, GEORGE A. – SPERBER, DAN 1984: Test of the mention theory of irony. – *Journal of Experimental Psychology. General* 113 s. 121–126.
- KAJANNE, MILLA 1996: Kertomus, referointi ja kerronnan valta. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja II* s. 207–242. Kieli 10. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KLEWITZ, GABRIELE – COUPER-KUHLIN, ELIZABETH 1999: Quote – unquote? The role of prosody in the contextualization of reported speech sequences. – *Pragmatics* 9 s. 459–485.
- KOSKINEN, ILPO 2000: *Väritetty totuus. Juorut arkielämässä*. Helsinki: Yliopistopaino.
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 405. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KURKI, TOMMI – SIITONEN, KIRSTI 2009: Satakuntalaisuus puheessa. – *Sananjalka* 51 s. 158–166.
- KURKI, TOMMI – SIITONEN, KIRSTI – VÄÄNÄNEN, MILJA – IVASKA, ILMARI – EKBERG, JARI 2011: Ensi havaintoja Satakuntalaisuus puheessa -hankkeesta. – *Sananjalka* 53 s. 83–108.
- LABOV, WILLIAM 1972: *Language in the Inner city*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- LAITINEN, LEA 2005: *Hän*, the third speech act pronoun in Finnish. – Ritva Laury (toim.), *Minimal reference. The use of pronouns in Finnish and Estonian discourse* s. 75–106. Studia

- Fennica Linguistica. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAPPALAINEN, HANNA 2001: Variaationtutkimuksen ja keskustelunanalyysin näkökulmat toisiaan täydentämässä. – Mia Halonen & Sara Routarinne (toim.), *Keskustelunanalyysin näkymiä* s. 155–184. Kieli 13. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005: Referointi ja variaatio. Sitaatit yksilöllisen variaation kuvastimina ja resursseina. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 150–186. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2010a: *Hän vai se, he vai ne?* Pronominivariaatio ja normien ristiveto. – Hanna Lappalainen, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilkkuna (toim.), *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan* s. 279–324. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2010b: *Se ja hän* puhutussa kielessä. – *Kielikello* 4/2010 s. 4–7.
- MANTILA, HARRI 2008: Variaatiosta identiteettiin. – Sara Routarinne & Tuula Uusi-Hallila (toim.), *Nuoret kielikuvassa. Kouluikäisten kieli 2000-luvulla* s. 63–80. Tietolipas 220. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MUIKKU-WERNER, PIRKKO 2012: *Ilkeilyn kahdet kasvot*. Tampere: Vastapaino.
- OCHS, ELINOR – CAPPS, LISA 2001: *Living narrative. Creating lives in everyday storytelling*. Cambridge: Harvard University Press.
- PALANDER, MARJATTA 2007: Alueellisen taustan vaikutus murrekäsitteisiin. – *Virittäjä* 111 s. 24–55.
- PAUNONEN, HEIKKI 2005: Helsinkiläisiä puhujaprofileja. – *Virittäjä* 109 s. 162–200.
- PRIIKI, KATRI 2011: *Läsnäolo, tuttuus, tulkinta ja sävy. Ihmisviitteinen hän ja sen tehtävät Harjavallan, Kokemäen ja Huittisten nykypuhekielessä*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston kieli- ja käänntieteiliden laitos. <http://www.doria.fi/handle/10024/73934>.
- 2012: Läsnäolijaan viittaava hän Harjavallan, Kokemäen ja Huittisten nykypuhekielessä. – *Sananjalka* 54 s. 30–49.
- RAHTU, TOINI 1991: Pahan professorin kaksiteräinen kieli. Mikä panee tulkitsemaan tekstin ironiseksi? – Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi & Mirja Saari (toim.), *Leikkauspiste. Kirjoituksia kielestä ja ihmisestä* s. 107–126. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005: Vilin pilkka. Erään haastattelun ääniä. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 282–335. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2006: *Sekä että. Ironia koherenssina ja inkoherenssina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1096. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ROUTARINNE, SARA 2005: Keskustelupuheen johtolauseiden kielioppia. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 83–113. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SALMINEN, TARU 2000: *Morfologiasta moniäänisyyteen. Suomen kielen kvasirakenteen merkitys, käyttö ja kehitys*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 796. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SELTING, MARGRET 2010: Affectivity in conversational storytelling. An analysis of displays of anger or indignation in complaint stories. – *Pragmatics* 20 s. 229–277.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1997: Osallistumiskehikko. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 156–176. Tampere: Vastapaino.
- 1998: *Läsnäolon pronominit. Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- SIITONEN, KIRSTI 2008: Sävypronomini *hän*. – *Sananjalka* 50 s. 87–109.
- SPERBER, DAN – WILSON, DEIRDRE 1986: *Relevance*. Communication and Cognition. London: Basil Blackwell.
- SUOJANEN, PÄIVIKKI 1996: *Kulttuurien tutkijan arki. Kokemuksia omasta ja vieraasta*. Jyväskylä: Antrokirjat.
- TAINIO, LIISA 1993: *Kannanoton tulkinta keskustelussa*. Lisensiaatintutkielma. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2013: ”Helsinkiäisen ässän” mysteeri. – *Kielikello* 2/2013. <http://www.kielikello.fi>.
- VILPPULA, MATTI 1989: Havainnot *hän*- ja *he*-pronomien käytöstä suomen murteissa. – *Virittäjä* 93 s. 389–400.
- YLIKAHRI, KRISTIINA 1996: Referoinnin laajentumat *hän*-, *he*- ja *se*-, *ne*-pronomien käytössä Siikaisten murteissa. – *Virittäjä* 100 s. 182–203.

Liite 1

Keskustelukatkelmissä käytetyt litterointimerkit⁹

.	laskeva intonaatio prosodisen kokonaisuuden lopussa
,	tasainen intonaatio
?	nouseva intonaatio
↑	seuraava lausuttu ympäristöä korkeammalta
älä	painotettu tavu
>joo<	nopeutettu jakso
<joo>	hidastettu jakso
jo-	kesken jäänyt sana
.hh	sisäänhengitys
h h h	naurua
@joo@	äänienlaadun muutos
°joo°	ympäristöä hiljaisemmalla äänellä
£joo£	hymyillen
#joo#	narisevalla äänellä
jo(h)o	nauraen
(joo)	epäselvästi kuultu jakso
(– –)	jakso, josta ei ole saatu selvää
[joo]	päällekkäispuhunnan alku ja loppu
(0.7)	tauko ja sen pituus
(.)	mikrotauko, alle 0.2 sek.
hän=oli	sanat lausuttu yhteen
lähre'	jäännöslopuke

9. Litterointi on tehty pääosin keskustelututkimuksen käytäntöjä noudattaen (ks. Hakulinen 1996: 7), lisäksi Satakuntalaisuus puheessa -hankkeen litteroinneista on säilytetty jäännöslopukkeen ja puoli-pitkien vokaalien merkinnät.

sèmmose puolipitkä vokaali
 ((rykii)) litteroijan huomautus

SUMMARY

The voice of the antagonist: The use of the pronoun *hän* 'he, she' in a complaint story

The article examines the use of the standard Finnish third-person pronoun *hän* 'he, she' in spoken colloquial complaint stories. In informal Finnish the most usual and neutral third-person pronoun is *se* 'he, she, it', but in the complaint stories of the data examined here, *hän* is often used to refer to the antagonist of a story. A qualitative analysis of the data is then compared with the perceptions of language users about the ironic use of the pronoun *hän*, collected via a written questionnaire.

The language users surveyed consider the ironic use of *hän* a common phenomenon, whereby the negative function of the pronoun is separated from the polite one by prosodic cues. Based on the analysis of spoken data, this view seems oversimplified. The number of *hän* references in complaints can be explained by the fact that, besides belonging predominantly to the formal register, *hän* serves as a logophoric pronoun used in quotations, which, dramatised with prosody, carry the plot forward in an affective story. In the data examined here, the pronoun *hän* is used to separate the voices of the narrator and the antagonist on all levels of quotation, from almost direct citations to ironic echoing.

Antagonistin äänellä: *Hän*-pronominin käyttö valituskertomuksessa

Artikkelissa tarkastellaan *hän*-pronominin käyttöä valituskertomuksessa viittaamassa valituksen pahantekijään, antagonistiin. Tutkimuksen aineistona on runsaan tunnin mittainen kahden nuorehkon satakuntalaisnaisen keskustelu, joka on pääasiassa toisen puhujan valitusta kolmannesta henkilöstä. Valituksen kohteeseen viitataan huomatta-

van usein pronomiinilla *hän*. Aidosta keskustelupuheesta tehtyjä havaintoja peilataan lomakekyselyllä kerättyihin kielenkäyttäjien käsityksiin *hän*-pronominin kielteisestä ja ironisesta funktiosta.

Vaikka kielenkäyttäjät pitävät *hän*-pronominin ironista käyttöä yleisenä ilmiönä ja kertovat kielteisten pronomien erottuvan myönteisistä äänensävyyn ja prosodian avulla, keskustelukatkelmien laadullisen tarkastelun myötä näyttää siltä, että itsenäistä kielteisen käytön funktiota ei *hän*-pronominilla ole. Sen sijaan *hän*-viittausten runsaus valituskertomuksessa selittyy sillä, että affektiivisissa kertomuksissa juonta kuljetetaan referoinneilla, joita dramatisoidaan prosodisin keinoin. *hän*-pronominia käytetään aineistossa erottamassa kertojan ja antagonistin ääntä toisistaan kaikilla eläytymisen tasoilla miltei suorista sitaateista epäsuorempaan tulkintaan ja kaiuttamiseen, eivätkä kaikki esiintymät ole sävyltään kielteisiä.

Referoinnin erityispiirteet ja *hän*-pronominin käyttö logoforisena pronomiinina eivät ole kielenkäyttäjille tietoisia toimintoja, kun taas normitetun kielen ja puhekielen ero henkilöviittauksissa on heille tuttu. Näin ollen *hän*-pronomini yhdistetään kielteiseen puheeseen suoraan ilman käsitystä kertomuksen eri äänistä. Ajatusta kielteisestä *hän*-pronominista vahvistaa pronominin käyttö standardikielessä ja kohteliaan rekisterin merkkinä, sillä standardivariantteja voidaan puhekielessä käyttää ironian ja huumorin keinoina. Onkin mahdollista, että sellaisilla henkilöillä, jotka mieltävät *hän*-pronominin rajoittuvan tiukasti muodolliseen rekisteriin, arkipuheessa *hän* on vakiintumassa ironiseen käyttöön.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):

etunimi.sukunimi@utu.fi